THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.5.6

Mykola Kompaniets

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1143-6986>

Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE PHENOMENOLOGY OF LEGAL AID IN LOCAL GOVERNMENT

Микола Компанієць

Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ

The article investigates theoretical and methodological approaches to understanding the phenomenology of legal aid in local government.

It is established that the phenomenology of providing legal assistance by local governments to residents of the territorial community is realized in the legal space of local democracy, based on self-organization of residents of territorial communities, and more precisely on their deeper initiative, self-identification, self-realization in the context of interests in the process of realization within such a community of their life cycle, in local democracy, in the ordinary state of everyday life in the process of their socialization, formation of different types and levels of habit, creation of a local system of communicative interaction and realization of constitutional and legal status.

It is argued that the provision of legal assistance in local government is almost a new direction in the activities of local governments. It is one example of law enforcement at the level of public self-government (municipal) government, and the teleological dominant of such assistance is in providing assistance to members of the local community on legal issues that arise in various spheres of public and private life.

The issue of constitutional and legal support of human rights activities in the field of local self-government is due not only to innovations in substantiating the phenomenology of human rights protection within the territorial community and local self-government but also to the need for thorough theoretical research and methodological solutions to understand the role of local institutions of democracy in a complex and multilevel legal mechanism for the protection of constitutional human rights. Within a democratic state governed by the rule of law, when self-governing institutions assume functions – in our case, human rights, which have always been the absolute prerogative of the state – moreover, in terms of formation and practical application the doctrine of public power and its relatively autonomous levels (public state power and public self-government (municipal) power) – for a long time remained an imperative function of public state power, its bodies and officials.

It is pointed out that gradually, the constitutional legalization of local self-government in Ukraine (see Article 7, Chapter XI of the Constitution of Ukraine) and active doctrinal developments of representatives of municipal law, and then praxeological actions of the legislator, intensified the

formation of doctrinal-theoretical guidelines on human rights potential and human-oriented activity of public self-government (municipal authorities).

It is proved that the issues of legal support and ensuring human functioning within the territorial community become especially important in modern conditions, when the state is unfolding municipal reform and when its citizens – residents and members of the relevant territorial community become aware that most human and civil rights are realized at the local level, within such communities and in the conditions of local democracy.

In the process of forming municipal consciousness, municipal psychology, and municipal ideology in territorial community residents, which are the results of a conscious and effective state municipal legal policy, community members begin to perceive local self-government and communities that exist and function in its conditions as relevant not only constitutional and municipal but also as vital values that allow them to determine appropriate life guidelines, form appropriate behavioral guidelines, occupy appropriate positions and perform appropriate role positions in local society, realizing their life aspirations and needs.

A systematic approach to the analysis of the terminology of "legal aid" transforms it into a teleologically conditioned, socially necessary, methodologically rich, organizational, and regulatory activities of authorized public authorities, carried out in the context of protection of human rights and freedoms.

Keywords: legal aid, local self-government, territorial community, provision of legal aid.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток системи локальної демократії в Україні, що базується на самоорганізації жителів-членів територіальних громад, а точніше на їх більш глибокій самодіяльності, самоідентифікації, самореалізації в контексті прояву екзистенційних інтересів, що продукуються ними в процесі здійснення в межах ТГ свого життєвого циклу, в умовах МСВ, в ординарному стані повсякденності в процесі їх соціалізації, формування різних видів та рівнів габітусів, створення локальної системи комунікативної взаємодії, – скеровано не просто на вирішенні питань місцевого значення (див. ст. 140 Конституції України)¹, але й на реалізації конституційно-правового статусу людини, що реалізується саме на рівні територіальної людської спільноти.

Отже, саме такий підхід підкреслює та рефлексує взаємний зв'язок між МСВ, ТГ, інтересами її членів, що проявляються на різних рівнях функціонування локального соціуму – індивідуальному, груповому, колективному, з правами людини, – що фактично дає змогу констатувати, що в межах МСВ виникає відповідний простір, на слушну думку вітчизняного дослідника М. О. Баймуратова – правовий простір місцевого самоврядування², який одночасно виступає простором формування, прояву і реалізації прав і свобод людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Формування сучасних поглядів на муніципально-правову проблематику у процесі становлення і розвитку локальної демократії та системи муніципальних прав особистості в рамках публічної самоврядної (муніципальної) влади, на проблеми визначення методологічних підходів до дослідження місцевого самоврядування та його розвитку знайшли своє відображення у наукових доробках багатьох вітчизняних фахівців у галузі конституційного і муніципального права, зокрема, М. О. Баймуратова, Ю. Ю. Бальція, О. В. Батанова, О. М. Бориславської, О. О. Боярського, І. А. Галіахметова, Л. В. Голяк, В. П. Грорової, І. В. Дробуш, А. А. Єзерова, В. М. Кампа, М. І. Корнієнка, Б. Я. Кофмана, В. В. Кравченка, С. В. Малікова, І. Л. Литвиненко, П. М. Любченка, О. В. Марцеляка, М. П. Орзіх, Б. А. Пережняка, В. Ф. Погорілка, О. В. Прієшкіної, М. О. Пухтинського, О. В. Скрипнюка, В. А. Стрільчука, В. А. Шатіла, Ю. С. Шемшученка та інших. На тлі значної кількості наукових розробок, спрямованих на удосконалення місцевого самоврядування (далі – МСВ), привертає увагу порівняно нечисленна література, присвячена правозахисній діяльності у сфері місцевого

¹ Конституція України, 1996 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 31, 140.

² Баймуратов, М. О., Могілевський, В. С. (2019). Правовий простір місцевого самоврядування: до визначення параметральних ознак. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей Третьої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 06 грудня 2019 р.)* Київ: Ві Ен Ей Прес, 16-25.

самоврядування, зокрема проблематиці надання органами місцевого самоврядування (далі – ОМСВ) правової допомоги жителям-членам територіальної громади (далі – ТГ).

З розвитком в Україні муніципально-правової науки увагу вітчизняних представників муніципальної доктрини приваблює ідея формування в межах ТГ на рівні МСВ не стільки системного комплексу конституційних прав і свобод людини, скільки формування специфічної групи прав, які визначаються як муніципальні права людини (особи, члена ТГ). Засновником і апологетом доктринального обґрунтування муніципальних прав особи у вітчизняній конституційно-правовій науці можна вважати М. О. Баймуратова, який обґрунтовував наявність цього феномена двома головними чинниками: локальним масштабом реалізації переважної більшості життєвих інтересів особи, а також наявністю в неї особливих, локальних інтересів, що продукуються в межах територіальної громади¹. Як наслідок, у сучасній українській муніципально-правовій науці муніципальні права особи традиційно розглядаються як важливий елемент її статусу як члена ТГ та суб'єкта МСВ².

Тому *метою* цієї статті є дослідження теоретико-методологічних підходів до розуміння феноменології правової допомоги в місцевому самоврядуванні.

Виклад основного матеріалу. Формування, існування, прояв та реалізація муніципальних прав людини (особи, члена ТГ) в правовому просторі МСВ об'єктивно передбачає формування та реалізацію системи муніципально-правових відносин, завдяки якій людина може реально реалізовувати свої інтенції, екзистенційні потреби, устремління, інтереси, формувати відповідні атитюди та набувати відповідні габітуси у вигляді праксеологічних форм реалізації відповідних форм життєдіяльності. Отже, можна зазначити, що крім правореалізаційних правовідносин в цій системі є обов'язково присутніми правоохоронні відносини, що детермінують і гарантують реалізацію перших завдяки своїм можливостям щодо їх охорони, захисту, гарантування.

Звідси, можна стверджувати, що хоча надання правової допомоги в місцевому самоврядуванні є практично новим напрямом в діяльності органів місцевого самоврядування, – воно виступає одним з прикладів правоохоронної діяльності на рівні публічної самоврядної (муніципальної) влади. Телеологічна домінанта такої допомоги міститься в наданні допомоги членам територіальної громади в вирішенні правових питань, що виникають у них в різних сферах суспільного та особистого життя.

Треба наголосити на тому, що проблематика конституційно-правового забезпечення правозахисної діяльності у сфері місцевого самоврядування обумовлена не тільки новаціями в обґрунтуванні феноменології захисту прав людини в межах ТГ та в умовах МСВ, скільки потребою у ґрунтовному теоретичному дослідженні та пошуку методологічних рішень, що дозволяють зрозуміти роль і місце інституту локальної демократії в складному та багаторівневому юридичному механізмі захисту конституційних прав людини в межах демократичної правової держави, коли самоврядні інституції беруть на себе функції, – в нашому випадку, правозахисні, що завжди традиційно виступали абсолютною прерогативою держави, – більш того, в умовах формування та практичного застосування вчення про публічну владу та її відносно автономні рівні (публічна державна влада і публічна самоврядна (муніципальна) влада³), – тривалий час залишались імперативною функцією публічної державної влади, її органів та посадових осіб.

Разом з тим, поступово, по мірі конституційної легалізації місцевого самоврядування в Україні (див. ст. 7, розд. XI Конституції України) та активними доктринальними розробками представників муніципально-правової науки, а потім й праксеологічними діями законодавця, такий стан справ змінювався, що дало змогу інтенсифікувати формування доктринально-теоретичних настанов про правозахисний потенціал та людиноорієнтовану спрямованість діяльності публічної

¹ Баймуратов, М. О. (1997). Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава*. Одеса, 97.

² Литвиненко, І. Л. (2000). Особливості муніципально-правового статусу людини і громадянина в Україні. *Держава і право: Юридичні і політичні науки*, 8, 175-182; Батанов, О. В. (2008). *Муніципальне право України*. Харків: Одиссей, 227; Русанова, С. Ю. (2009). Муніципальні права членів територіальної громади: поняття та класифікація. *Форум права*, 2, 369-374. <<http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09rcjptk.pdf>> (2021, серпень, 31); Левенець, А. В. (2014). Муніципальні права людини в Україні. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*, 1, 2/2, 189-196.

³ Баймуратов, М. О. (2011). Публічна самоврядна (муніципальна) влада в Україні: методологічні підходи до визначення основних ознак. *Публічне право*, 2, 4-11.

самоврядної (муніципальної влади), сучасний стан забезпечення, інституційної та процесуальної гарантованості захисту прав і свобод жителів-членів ТГ, основні напрямки удосконалення муніципальної правозахисної діяльності тощо¹.

Треба зазначити, що наведені питання набувають особливого значення в сучасних умовах, коли в державі розгортається муніципальна реформа і коли у її громадян – жителів і одночасно членів відповідних ТГ зростає усвідомлення того, що більшість прав людини і громадянина, насамперед, реалізується саме на локальному рівні, у межах таких громад та в умовах МСВ. Більш того, в процесі формування у жителів-членів ТГ муніципальної свідомості, муніципальної психології та муніципальної ідеології, – що виступають результатами свідомої та ефективної державної муніципальної правової політики, – вони починають сприймати МСВ та ТГ, що існують та функціонують в його умовах, як відповідні не тільки конституційні та муніципальні, але й як життєві цінності, що дозволяють їм визначати відповідні життєві орієнтири, формувати відповідні діяльнісно-поведінкові настанови, займати відповідні місця та виконувати відповідні рольові позиції в локальному соціумі, реалізуючи свої життєві устремління і потреби. У підсумку, все це формує відповідні мотивації до участі у МСВ, що ще більше підвищує його роль і соціальну цінність як для людини, так і для держави як сфери соціального стабільного і передбачуваного існування людини, в якому вона захищена та її права охороняються самоврядними інституціями, в діяльності яких беруть активну участь і самі жителі-члени ТГ.

У випадку негативного розвитку наведеного сценарію неповноцінне використання на практиці колосального правозахисного потенціалу інститутів МСВ безумовно буде позначатися не тільки на ефективності застосування конституційного законодавства у сфері прав людини, а й відповідним чином дискредитувати інститут демократичної правової державності, в межах якого МСВ відіграє важливу і стратегічно-релятивістську роль. У зв'язку з цим аналіз актуальних проблем теорії та практики муніципальної правозахисної діяльності, включаючи й питання надання ОМСВ членам ТГ правової допомоги, особливо під кутом зору зарубіжного досвіду, є не тільки перспективним та потенційно-ефективним напрямом муніципальної діяльності та локального розвитку, а й суттєвим та предметно-важливим напрямком конституційно-правових та муніципально-правових досліджень в Україні.

Більш глибоке дослідження феноменології надання ОМСВ правової допомоги членам ТГ може розглядатися у більш широкому поведінковому і діяльнісному діапазоні, а саме, як:

а) здійснення відповідного компетенційного повноваження ОМСВ через реалізацію його у відповідній сфері соціального життя (предмету відання. – Авт.) (предметно-компетенційний підхід. – Авт.);

б) формування правового простору місцевого самоврядування в контексті безконфліктного існування людини в межах локальної демократії (просторово-безконфліктний підхід. – Авт.);

в) надання відповідного виду соціальної послуги (особливо в контексті «сервісної» теорії місцевого самоврядування². – Авт.) (послугово-індивідуальний підхід. – Авт.);

г) як допомога у вирішенні та реалізації конкретних інтересів людини (біхевіористично-реалізаційний підхід. – Авт.);

г) відповідне нормативно-правове супроводження і забезпечення існування і функціонування людини в локальному соціумі (територіальний людській спільноті – ТГ) (супроводжувально-забезпечуючий підхід. – Авт.);

д) реалізація конкретного права людини на захист у відповідній сфері локального соціального життя (охоронний підхід. – Авт.);

е) відновлення безконфліктного статус-кво людини в межах ТГ (відновлювальний підхід. – Авт.);

є) нейтралізація відповідних організаційно-нормативних перешкод для участі людини в ординарній комунікативній взаємодії з іншими членами локального соціуму в межах ТГ (нейтралізуючо-перешкодний підхід. – Авт.);

ж) один із важливих факторів соціалізації в межах МСВ (нормативно-соціалізований підхід. – Авт.);

¹ Сметана, В. В. (2020). Конституційно-правове забезпечення правозахисної діяльності у сфері місцевого самоврядування: вітчизняний та світовий досвід: *дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

² Привалов, Ю. А. (ред.) (2007). *Діяльність публічної адміністрації з надання послуг українському суспільству*. Київ: НАДУ.

з) як одна з типізованих настанов формування атитюдну (життєвої настанови) людини (атитюдно-формууючий підхід. – Авт.);

и) один з варіантів формування індивідуального, групового і колективного габітусів¹ (виду соціальної практики у вирішенні відповідних життєвих обставин) (праксеологічно-габітусний підхід. – Авт.);

і) відповідні дії щодо реалізації конституційного статусу людини і громадянина (статусно-реалізаційний підхід. – Авт.)

ї) відповідний прояв «синдрому громадської участі» у контексті формування і прояву інтересу до суспільних проблем, що виражений в активній політичній (політико-правовій. – Авт.) участі й підкріплений бажанням бути поінформованим про поточну соціально-політичну ситуацію в суспільстві (біхевіористично-діяльнісний підхід. – Авт.)² тощо.

Отже, можна констатувати, що надання ОМСВ правової допомоги в рамках МСВ і конкретно жителю-члену ТГ породжує системний комплекс муніципально-правових відносин, які суттєво не тільки впливають на існування, функціонування, реалізацію, охорону, захист і гарантування існування правового статусу людини і громадянина в межах локальної демократії, але й торкаються державно-правових відносин, що регулюють публічно-владні та приватно-індивідуальні відносини між суб'єктами конституційного права держави в їх широкому розумінні та реалізації у відповідності до настанов національного законодавства.

Семантичний аналіз терміносистеми «правова допомога» дає змогу визначити різні змістовно-сміслові аспекти його застосування, але необхідно зазначити, що в конституційному і муніципальному праві, а також в інших галузевих науках з різних причин ця терміносистема ще знаходиться в стадії становлення.

Однією з основоположних причин такого стану справ виступає відсутність належної методологічної бази дослідження, що відіграє визначальне значення в будь-якій сфері наукового пізнання. Своєю чергою, методологія досліджень розглядається як система методів або загальна теорія пізнання, що дозволяє виявити загальні закономірності виникнення, становлення, розвитку і вдосконалення будь-якого явища, включаючи соціальне явище, в тому числі й юридичне, до яких можна віднести «правову допомогу». Тому, формування теоретико-методологічних основ такої правової допомоги, як елементу системи захисту прав і свобод людини і громадянина, що надається безпосередньо і конкретно фізичній особі, без врахування її правового стану на локальному рівні функціонування соціуму, в умовах МСВ та в межах ТГ, в ординарному стані повсякденності, – об'єктивно вимагає усталення та використання відповідної комплексної методології.

Для юридичної науки методологія становить не тільки основу існуючих знань (статична ознака. – Авт.), але і слугує інструментом здобуття нових (перспективно-динамічна ознака. – Авт.), і це є гарантією перманентного і продуктивного наукового розвитку. В цьому контексті є методологічно змістовним доктринальна позиція вітчизняних дослідників О. В. Зайчука і Н. М. Оніщенко, які зазначають, – що для того, щоб глибоко і всебічно дослідити свій предмет пізнання, з'ясувати його сутність, якісні характеристики, динаміку розвитку в усій різноманітності об'єктивної реальності, її закономірних та випадкових проявів, здатність ефективно і швидко реагувати на кардинальні зміни у нашому швидкоплинному сьогодишньому житті, юридична наука повинна розробити широку систему методів своїх досліджень. Ця система у сукупності з іншими спеціальними засобами і прийомами пізнання тих або інших правових явищ є складним утворенням, дослідницьким інструментарієм всієї юридичної науки – її методологією³.

Отже, в основі методології лежать її неперевершені функціонально-пізнавальні можливості, бо вона виступає: а) у сукупності з іншими спеціальними засобами і прийомами пізнання тих або інших правових явищ (синергічний критерій. – Авт.); б) як складне утворення (системно-комплексний критерій. – Авт.); в) як дослідницький інструментарій всієї юридичної науки (технологічний критерій. – Авт.) і г) це надає досліднику та її користувачу досягти виконання таких дослідницьких завдань (телеологічний критерій. – Авт.):

– глибоко і всебічно дослідити свій предмет пізнання (системно-комплексний результат. – Авт.);

¹ Боярський, О. О. (2020). Становлення феноменології муніципальної людини в межах громадянського суспільства і держави. *Часопис Київського університету права*, 2, 113.

² Гончаров, Д. В., Гоптарева, М. Б. (1996). *Введение в политическую науку*. Москва: Юристъ, 56-57.

³ Зайчук, О. В., Оніщенко, Н. М. (ред.) (2006). *Теорія держави і права. Академічний курс*. Київ: Юрінком Інтер, 27.

- з'ясувати його сутність (онтологічний результат. – Авт.);
- з'ясувати його якісні характеристики (гносеологічний результат. – Авт.);
- з'ясувати динаміку його розвитку в усій різноманітності об'єктивної реальності, в контексті її закономірних та випадкових проявів (релятивістський результат. – Авт.);
- виявити здатність ефективно і швидко реагувати на кардинальні зміни у нашому швидкоплинному сьогодишньому житті (адаптаційно-ідентифікаційний результат. – Авт.);
- використовувати широку систему методів своїх досліджень (комплексно-методологічний результат. – Авт.).

У ХХІ ст. в умовах правової глобалізації, коли і ТГ і само МСВ набуває глобалістського потенціалу, завдяки їх розумінню як первинних субстратів збереження людської цивілізації¹, методологія юридичної науки, в тому числі й науки муніципальної, на переконання багатьох науковців, неминуче зазнає кардинальних змін. При цьому основні зміни методології, звичайно, пов'язують з її людиноцентричністю, гуманізацією і гуманітаризацією, а також, на думку дослідника В. П. Кохановського, із зближенням природознавства і соціально-гуманітарних наук, а також протилежних концептуально-методологічних підходів, розширенням застосування системного підходу і синергетики, статистично-ймовірних і квантово-релятивістських методів пізнання, поглибленням методологічної рефлексії в самих науках і галузях знання, вдосконаленням методів пізнання, підвищенням концептуального статусу гуманітарних наук, посиленням орієнтації методології на практику, процесами універсалізації методології, становленням універсальності як загальної методологічної дисципліни тощо².

У той же час, заслуговує на пильну увагу підхід, який інтегрує та систематизує всі основні складові методології та розглядає її зі системно-поведінкових та наступних поведінково-діяльнісних позицій, відповідно до яких вона досліджує глибокі філософсько-настановчі координати науки, а саме: засадничі ознаки взаємозумовленості, взаємозв'язку і залежності систем знань і систем діяльності, вихід отриманих знань в практичну площину через передбачення здійснення відповідних дій, – причому, це здійснюється у контексті комунікативної взаємодії наведених характерологічних ознак. Отже, методологія, як зазначається у сучасній науковій літературі, являє собою специфічну діяльнісну систему, яка включає в себе принципи, категорії, теорії, парадигми і методи, що мають специфічне цільове призначення, пов'язане з реалізацією діяльності. Вона виступає як спосіб діяльності, організації діяльнісної системи³.

Звідси терміносистема «надання правової допомоги» трансформується в телеологічно обумовлену, соціально необхідну, методологічно насичену, організаційно і нормативно забезпечену діяльність уповноважених органів публічної влади, що здійснюється в контексті захисту прав і свобод людини.

З наведеного витікає, що кожна складова в структурі методології (у нашому випадку – надання правової допомоги в сфері місцевого самоврядування. – Авт.) не просто і лапідарно виконує своє специфічне призначення, але й одночасно відіграє і комплексно-утворюючу і системо-утворюючу роль. Так, принципи надання правової допомоги визначають точки відліку (темпоральні, просторові, змістовні, суб'єктні, ресурсні тощо) такої діяльності, формують її загальні (матеріальні, нормативні, поведінкові, діяльнісні, процедурні, процесуальні тощо) напрями і правила. Категорії надання правової допомоги задають зміст понять, що використовуються (ідентифікують її феноменологію та її реалізаційний потенціал), відображення профільних об'єктів і комунікацію між належними суб'єктами діяльності (у вигляді системи комунікативної взаємодії в межах: а) надання правової допомоги; б) самої ТГ; в) інституту МСВ). Норми, що регламентують і регулюють надання правової допомоги виступають у вигляді раціональних вимог до цієї телеологічно детермінованої діяльності та отриманих соціально значущих результатів. Цінності надання правової допомоги, що складають її аксіологічну базу, не тільки надають їй особистісну і суспільну значущість, а й демонструють нові грані у вдосконаленні правового статусу людини-члена ТГ. Парадигми надання

¹ Бобровник, Д. О. (2019). Глобалістський потенціал територіальної громади: теоретичні підходи до визначення. *Часопис Київського університету права*, 2, 79-85.

² Кохановський, В. П. (1999). *Філософія і методологія науки*. Ростов на Дону: Феникс, 477.

³ Бакуменко, В. Д., Князев, В. М., Сурмін, Ю. П. (2014). Методологія як інтегральна система знань регулятивно-діяльнісної природи. В: Ващенко, К. О. (ред.) (2014). *Методологія наукових досліджень з державного управління: хрестоматія*. Київ: НАДУ, 7-8.

правової допомоги забезпечують інтеграцію всіх складових методології профільної феноменології та їх конкретно-ефективну реалізацію. Теорії надання правової допомоги, що складають її ідеологічно-доктринальний масив, надають цій соціально важливій діяльності необхідної обґрунтованості та достатньої аргументованості. Нарешті, методи надання правової допомоги виступають як інструментально-технологічний механізм діяльності та засоби її здійснення¹.

Отже, можна констатувати, що комплексний характер проблеми надання ОМСВ правової допомоги членам ТГ не тільки обумовлює плюралізм методології досліджень та мультипарадигмальний підхід до її вивчення, а й об'єктивує, активізує, актуалізує та стимулює дослідження загальнотеоретичних і методологічних аспектів визначення правового статусу людини в системі МСВ, формування муніципального статусу людини та її прав, нових якісно-параметральних ознак функціонування та розвитку інституту локальної демократії в умовах посилення демократичної правової державності та формування засад правової глобалізації. Тому, можна стверджувати, що методологічне забезпечення феноменології надання ОМСВ правової допомоги членам ТГ виходить за межі суто конституційно-правової та муніципально-правової науки, однак саме їх методологічний інструментарій є визначальним.

Виходячи з наведеного вище, можна стверджувати, що для вивчення проблематики надання ОМСВ правової допомоги членам ТГ, відповідно до вимог об'єктивного та всебічного аналізу суспільних явищ політико-правового характеру, конституційно-правова та муніципально-правова науки використовують широкий спектр методів – як загальнонаукових (діалектичний, системного аналізу і синтезу, соціологічний, моделювання, абстрагування, прогнозування тощо), так і спеціально наукових (порівняльного правознавства, нормативно-логічний, структурно-функціональний, історико-юридичний, метод переходу від абстрактного до конкретного тощо)².

Так, наприклад, застосування загальнонаукових методів пізнання дозволяє визначити роль ОМСВ в процесі надання правової допомоги жителям-членам ТГ; оцінити таку діяльність як в контексті реалізації ними своїх компетенційних повноважень, так і участі в процесах захисту, охорони і забезпечення суб'єктивних прав особистості; виявити закономірності і тенденції правозахисної діяльності муніципальних органів через аналіз конкретного напрямку їх діяльності, уточнити понятійний апарат в заявленій сфері. Застосування приватно-наукових методів допомагає дослідити різноманіття конституційно/муніципально – організаційних, -нормативних, -процедурно-процесуальних, -забезпечувальних відносин за участю ОМСВ в процесі надання ними правової допомоги жителям-членам ТГ. В той же час, можна погодитись з вітчизняним дослідником В. В. Сметаною, що застосування юридико-технічних методів при дослідженні питань правозахисної діяльності у сфері МСВ (до якої у широкому її розумінні й відноситься надання правової допомоги. – Авт.), передбачає вивчення такої діяльності і одночасно феноменології надання правової допомоги, – як явища правової дійсності у «чистому вигляді», що існує незалежно від інших видів суспільної та державної діяльності й полягає в аналізі чинного законодавства з питань правозахисної діяльності, а також практики його застосування ОМСВ³.

Однією з причин, що ускладнює використання належної методології у дослідження феноменології «надання правової допомоги» є те, що в загальній теорії права і конституційно-правовій науці є відсутнім розуміння сутності та характеру правової допомоги як єдиної самостійної правової категорії. І тому наукові роботи, які були опубліковані до теперішнього часу, як правило, не розглядають правову допомогу як складне багатогранне і комплексне поняття, що враховує особливості різних видів правової допомоги, в тому числі міжнародної правової допомоги та кваліфікованої юридичної допомоги, а також телеологічні настанови донорів правової допомоги (тих, хто її надає. – Авт.) і різноманітні інтереси різних категорій суб'єктів, що виступають реципієнтами такої допомоги (тих, хто її отримує. – Авт.).

Як показує системний аналіз, більшою мірою термін «правова допомога» використовується у вузькому розумінні – для позначення правових відносин, пов'язаних із міжнародним співробітництвом різних держав у цивільних, сімейних і кримінальних справах або наданням

¹ Бакуменко, В. Д., Князев, В. М., Сурмін, Ю. П. (2014). Методологія як інтегральна система знань регулятивно-діяльної природи. В: Ващенко, К. О. (ред.) (2014). *Методологія наукових досліджень з державного управління: хрестоматія*. Київ: НАДУ, 11-27.

² Батанов, О. В. (2003). *Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні*. Київ: Ін Юре, 18.

³ Сметана, В. В. (2018). Методологія дослідження правозахисної діяльності у сфері місцевого самоврядування. *Держава і право*, 82, 122.

кваліфікованої юридичної допомоги професійними юристами (адвокатами, нотаріусами, юрисконсультами). При цьому слово «юридичний» в українській мові визначається як «те, що відноситься до права, закону, правовий», або, що «пов'язаний із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням»¹). Такий підхід тягне за собою не тільки зміну первинного змісту дефініції «правова допомога», а й в залежності від галузі права та суб'єктів застосування різноманітне трактування її змісту в правозастосовній діяльності.

У той же час поширеність терміну «правова допомога» в юридичній літературі і правових актах міжнародного та національного рівнів говорить про те, що явище, що відображається ним, є реальним феноменом державно-правового життя суспільства, носить багатофункціональний і міжгалузевий характер, пов'язане з правовим сприянням (допомогою, послугою, підтримкою – ці слова є синонімами в українській мові²) фізичним та юридичним особам, окремим державам і суспільству в цілому. Фактично і функціонально сприяння підкреслює таку сутнісну рису допомоги, як наявність організованої діяльності різних суб'єктів, які сприяють фізичним і юридичним особам, що її потребують, у вирішенні проблемної життєвої ситуації.

Розуміння правової допомоги в місцевому самоврядуванні беззаперечно повинно проходити через призму опорного терміну цього соціально-правового явища, яким є термін «територіальна громада». Системний аналіз цього терміну в контексті визначення становлення правової допомоги в місцевому самоврядуванні дає можливість звернути увагу на ролі «допомоги» – як одного з видів соціальної комунікативної взаємодії, однієї з форм соціального сприяння.

Соціальна комунікативна взаємодія – це процес безпосередньої або опосередкованої взаємодії соціальних суб'єктів між собою, що відбуваються в ТГ, в межах якої такі суб'єкти існують, функціонують та контактують з метою вирішення екзистенційних потреб. Вона фактична є дією, що триває у часі, та складається з окремих, спрямованих одна на одну соціальних дій. При цьому дія може бути ініційовано самим актором (індивідом, групою) і розглядатися як «виклик», а може бути відповідною реакцією на дії інших – «відповідь на виклик». Сутність соціальної комунікативної взаємодії полягає в тому, що лише у взаємодії з іншими людьми людина може задовольнити переважну більшість своїх життєвих устремлінь, потреб, інтересів, цінностей. В процесі такої взаємодії виникають системні та позасистемні зв'язки та відносини між людьми, що можуть мати своє продовження у побудові відносин між ними різної інтенсивності та щодо різних предметів, що представляють взаємний інтерес, – або не мати свого продовження, тобто можуть завершуватися після однократного контакту. Але, не зважаючи на це, соціальна взаємодія – це взаємний обмін досвідом, знаннями, поняттями³ і здійснюється така соціальна взаємодія в процесі такого взаємообміну⁴. При цьому, обмін діяльностями лежить в основі поділу праці (можливість обміну товарами або послугами є необхідною умовою поділу праці), і саме діяльнісна взаємодія пов'язує окремі особистості в суспільство, а значить, воно ідентифікується специфічно соціальним⁵. Такий оцінці сприяє та посилює її те, що самі діяльності людей та їх обмін реалізуються в рамках локальної спільноти, якою по своїй соціологічній та онтологічній природі й є ТГ.

Якщо йти далі в контексті виходу на рівень «допомоги», то слід звернути пильну увагу на характеристики комунікаційних контактів двох і більше людей, що здійснюються в рамках ТГ. Такі контакти в залежності від їх: а) телеологічного призначення, б) змістовного навантаження та в) вольової позиції учасників можуть приймати різні форми:

- 1) простої взаємної присутності суб'єктів;
- 2) обміну інформацією;
- 3) спільної діяльності;
- 4) рівної обопільної або асиметричної активності, причому така активність може бути різного типу: соціальний вплив, співробітництво, суперництво, маніпуляція, конфлікт і ін.

Отже, кожна з названих форм характеризується не тільки глибиною комунікації, а й відповідним діяльнісно-функціональним потенціалом до продовження такої взаємодії з переходом на її більш високі та перспективні форми.

¹ Бусел, В. Т. (ред.) (2001). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: Перун, 1420.

² Там само, 1184.

³ Сорокин, П. А. (1992). *Человек. Цивилизация. Общество*. Москва: Политиздат, 526-527.

⁴ Козырев, Г. И. (2005). Социальное действие, взаимодействие, поведение и социальный контроль. *Социологические исследования*, 8, 125.

⁵ Бороноев, А. О., Смирнов, П. И. (2003). О понятиях «общество» и «социальное». *Социологические исследования*, 8, 5.

Сприяння як вид «допомоги» є таким видом взаємодії, в процесі якого дві і більше системи, що взаємодіють між собою, сприяють обопільному їх збереженню. Своєю чергою А. М. Авер'янов розглядає такі форми сприяння:

а) кооперація – як найбільш поширений вид сприяння систем, що характеризується необхідністю об'єднання їх певних властивостей, сторін, якостей для досягнення деякого взаємокорисного результату;

б) коменсалізм – такий тип взаємин, при якому одна з двох систем, що існують разом отримують користь з спільного існування, не завдаючи, проте, шкоди іншій системі;

в) мутуалізм – така взаємодія, в результаті якої системи, що взаємодіють між собою, не просто витягують обопільну користь, але вона є настільки значущою, що вони не можуть існувати ізольовано одна від одної. При цьому автор відзначає, що перелік форм сприяння є далеко не вичерпаним¹.

Той же автор зазначає, що у вітчизняній філософії довгий час панувало уявлення про абсолютизацію боротьби і відносності єдності в світових процесах, що призводило до зведення всіх процесів, всіх відносин в основному до боротьби, до протиріччя. Однак в житті є все: протиріччя і згода, колізія і гармонія, протидія та сприяння. Тому, всупереч абсолютизаторам боротьби люди сприяють, допомагають, підтримують один одного, приходять до згоди і взаєморозуміння². На нашу думку, це положення має методологічне значення відносно доцільності та ефективності організації надання правової допомоги саме в рамках ТГ її членам, бо комунікативна взаємодія останніх веде до створення системи сприяння та допомоги природним шляхом та в ординарному порядку.

В контексті зазначеного слід звернути увагу на позицію Д. Майерса, який виділяє два види допомоги (альтруїзму): взаємний «альтруїзм» і справжній альтруїзм³. Пояснення цим видам соціального сприяння дають три взаємодоповнюючі теорії:

А) теорія соціального обміну (психологічний рівень пояснення), згідно з якою людські взаємодії (комунікації) представляють собою своєрідні угоди, що ставлять собі за мету збільшити «винагороду» і зменшити «витрати», тобто міркування розрахунку на винагороду зумовлюють нашу поведінку, а надання допомоги – це замаскований егоїзм, так як допомога надається з метою поліпшити свій добробут зовнішній або внутрішній (мотивація «взаємного «альтруїзму»). Інші представники цього напрямку вважають, що справді альтруїстична стурбованість становищем інших, емпатія (співчуття) – справжнє співчуття мотивують нас допомагати іншій людині в її власних інтересах (мотивація «справжнього альтруїзму»);

Б) теорія соціальної норми (соціальний рівень пояснення). Ми надаємо допомогу тому, що щось говорить нам, що ми повинні вести себе саме так. При цьому мотивують альтруїзм дві соціальні норми: а) норма взаємності: слід не завдавати шкоди, а надавати допомогу тим, хто надає допомогу нам, або очікування того, що люди, швидше за все, будуть надавати допомогу, а не нашкодять тим, хто їм допоміг, – мотивує «взаємний «альтруїзм»; б) норма соціальної відповідальності: віра в те, що люди повинні надавати допомогу тим, хто її потребує, безвідносно до можливої вигоди в майбутньому, або очікування, що люди будуть допомагати тим, хто від них залежить, – мотивує «справжній альтруїзм».

В) теорія еволюційної психології (біологічний рівень пояснення), згідно з якою ми надаємо допомогу тому, що: а) «запрограмовані природою надавати допомогу близьким родичам» («захист роду»); б) один організм надає допомогу іншому, тому що очікує у відповідь надання допомоги, тобто, той хто надає допомогу сподівається, що пізніше він стане її отримувачем⁴.

Необхідно зазначити, що саме такі психологічні конструкції та майбутні моделі поведінки виникають у членів ТГ як підсумок їх комунікативної взаємодії між собою.

Важливу роль у становлення системи допомоги в рамках ТГ її членами відіграє сприяння, яке як тип соціальної взаємодії є універсальним. Дійсно, найважливішою передумовою для організації життєдіяльності людей є усвідомлене розуміння усіма і кожною людиною зокрема, в сім'ї і в самій маленькій громаді (мікрогромаді) того незаперечного факту, коли надання допомоги один одному

¹ Аверьянов, А. Н. (1988). *Содействие: понятие, структура, динамика. Диалектика и научное мышление*. Москва, 82.

² Там само, 81.

³ Майерс, Д. (1999). *Социальная психология*. Санкт-Петербург: Питер, 588.

⁴ Там само, 588-601.

в скрутних життєвих обставинах набуває імперативно необхідної умови для функціонування і виживання як окремих людей, так і всього локального соціуму. Тому сприяння набуває в таких умовах екзистенційно важливого характеру. Саме тому на початку XX століття П.О. Кропоткін у книзі «Взаємна допомога, як фактор еволюції», вивчивши численні факти сприяння, співробітництва, допомоги в живій природі і суспільстві, прийшов до обґрунтованого висновку про те, що «війна всіх проти кожного зовсім не є переважаючим законом природи, взаємна допомога – настільки ж закон природи, як і взаємна боротьба»¹.

Отже, можна констатувати, що допомога виступає самостійною формою соціального сприяння і являє собою такий вид відносин між суб'єктами, при якому один діє в інтересах іншого (нездатного в силу тих чи інших причин діяти самостійно) для досягнення корисного для іншого результату. Її існування та розвиток в рамках ТГ пояснюється еволюційним розвитком людської спільноти, що історично колективно співіснує на відповідній території заради вирішення екзистенційних задач шляхом місцевого самоврядування.

Більш того, можна зазначити, що допомога є різновидом людської діяльності як специфічно людської форми активного ставлення до навколишнього світу, що обмежується ТГ, тобто місцем її існування, функціонування і розвитку, зміст якої складає доцільна зміна і перетворення цього локального світу на основі освоєння і розвитку наявних форм культури² (ідеологічна складова ТГ в місцевому самоврядуванні. – Авт.), активності суб'єкта, спрямованої на об'єкти або інших суб'єктів³ (комунікаційна складова ТГ в місцевому самоврядуванні. – Авт.), прикладання людських сил, що викликає зміни в предметі⁴ (трансформаційна складова ТГ в місцевому самоврядуванні. – Авт.), через здійснення колективних спільних дій членів ТГ колабораційної властивості.

Висновки. Резюмуючи, можна стверджувати, що:

– феноменологія правової допомоги в місцевому самоврядуванні має суттєво психологічно-екзистенційне підґрунтя, що детерміноване спільним проживанням людей в умовах місцевого самоврядування, наявністю загальних ментальних рис та гуманістичних ознак, що з'явилися як результат їх історично-тривалої комунікативної взаємодії в межах територіальної громади;

– феноменологія надання правової допомоги органами місцевого самоврядування жителям-членам територіальної громади реалізується в правовому просторі локальної демократії, базується на самоорганізації жителів-членів територіальних громад, а точніше на їх більш глибокій самодіяльності, самоідентифікації, самореалізації в контексті прояву екзистенційних інтересів, що продукуються ними в процесі здійснення в межах такої громади свого життєвого циклу, в умовах локальної демократії, в ординарному стані повсякденності в процесі їх соціалізації, формування різних видів та рівнів габітусів, створення локальної системи комунікативної взаємодії, її реалізації конституційно-правового статусу людини;

– такий підхід до розуміння феноменології надання правової допомоги органами місцевого самоврядування жителям-членам територіальної громади підкреслює та рефлексує взаємний зв'язок між місцевим самоврядуванням, органами місцевого самоврядування, громадою, інтересами її членів, що проявляються на різних рівнях функціонування локального соціуму – індивідуальному, груповому, колективному, з правами людини, – що фактично дає змогу констатувати, що в межах такого місцевого самоврядування виникає правовий простір місцевого самоврядування, який одночасно виступає простором формування, прояву і реалізації прав і свобод людини;

– надання правової допомоги в місцевому самоврядуванні є практично новим напрямом в діяльності органів місцевого самоврядування, – воно виступає одним з прикладів правоохоронної діяльності на рівні публічної самоврядної (муніципальної) влади, причому телеологічна домінанта такої допомоги міститься в наданні допомоги членам територіальної громади в вирішенні правових питань, що виникають у них в різних сферах суспільного та особистого життя;

– проблематика конституційно-правового забезпечення правозахисної діяльності у сфері місцевого самоврядування обумовлена не тільки новаціями в обґрунтовуванні феноменології

¹ Кропоткін, П. (2016). Взаимная помощь, как фактор эволюции. *Dragon Dreaming* <http://www.dragondreaming.org/ru/wp-content/uploads/sites/11/2016/04/Kropotkin_P_A__Vzaimopomosch_kak_faktor_evolyutsi.pdf> (2021, серпень, 31).

² Юдин, Э. Г. (1997). *Методология науки. Системность. Деятельность*. Москва: Эдиториал УРСС, 246-247.

³ Каган, М. С. (1974). *Человеческая деятельность (Опыт системного анализа)*. Москва: Политиздат, 34-35.

⁴ Николов, Л. (1984). *Структуры человеческой деятельности*. Москва: Прогресс, 52-54.

захисту прав людини в межах територіальної громади та в умовах місцевого самоврядування, скільки потребою у ґрунтовному теоретичному дослідженні та пошуку методологічних рішень, що дозволяють зрозуміти роль і місце інституту локальної демократії в складному та багаторівневому юридичному механізмі захисту конституційних прав людини в межах демократичної правової держави, коли самоврядні інституції беруть на себе функції, – в нашому випадку, правозахисні, що завжди традиційно виступали абсолютною прерогативою держави, – більш того, в умовах формування та практичного застосування вчення про публічну владу та її відносно автономні рівні (публічна державна влада і публічна самоврядна (муніципальна) влада), – тривалий час залишалися імперативною функцією публічної державної влади, її органів та посадових осіб;

– поступово, по мірі конституційної легалізації місцевого самоврядування в Україні (див. ст. 7, розд. XI Конституції України)¹ та активними доктринальними розробками представників муніципально-правової науки, а потім й праксеологічними діями законодавця, інтенсифікувались процеси формування доктринально-теоретичних настанов про правозахисний потенціал та людиноорієнтовану спрямованість діяльності публічної самоврядної (муніципальної влади);

– питання правового супроводження і забезпечення функціонування людини в межах територіальної громади набувають особливого значення в сучасних умовах, коли в державі розгортається муніципальна реформа і коли у її громадян – жителів і одночасно членів відповідних ТГ зростає усвідомлення того, що більшість прав людини і громадянина, насамперед, реалізується саме на локальному рівні, у межах таких громад та в умовах локальної демократії;

– в процесі формування у жителів-членів ТГ муніципальної свідомості, муніципальної психології та муніципальної ідеології, – що виступають результатами свідомої та ефективної державної муніципальної правової політики, – жителі-члени громади починають сприймати місцеве самоврядування та громади, що існують та функціонують в його умовах, як відповідні не тільки конституційні та муніципальні, але й як життєві цінності, що дозволяють їм визначати відповідні життєві орієнтири, формувати відповідні діяльнісно-поведінкові настанови, займати відповідні місця та виконувати відповідні рольові позиції в локальному соціумі, реалізуючи свої життєві устремління і потреби;

– правозахисний потенціал територіальної громади та місцевого самоврядування формує відповідні мотивації до участі у локальній демократії, що ще більш підвищує його роль і соціальну цінність як для людини, так й для держави, як сфери соціального стабільного і передбачуваного існування людини, в якому вона захищена та її права охороняються самоврядними інституціями в діяльності яких беруть активну участь й самі жителі-члени громади;

– в той же час неповноцінне використання на практиці колосального правозахисного потенціалу інститутів місцевого самоврядування безумовно буде позначатися не тільки на ефективності застосування конституційного законодавства у сфері прав людини, а й відповідним чином дискредитувати інститут демократичної правової державності в межах якого місцеве самоврядування відіграє важливу і стратегічно-релятивістську роль, – у зв'язку з чим, аналіз актуальних проблем теорії та практики муніципальної правозахисної діяльності, включаючи й питання надання органами місцевого самоврядування членам громади правової допомоги, особливо під кутом зору зарубіжного досвіду, є не тільки перспективним та потенційно-ефективним напрямом муніципальної діяльності та локального розвитку, а й суттєвим та предметно-важливим напрямком конституційно-правових та муніципально-правових досліджень в Україні;

– надання органами місцевого самоврядування членам громади правової допомоги в рамках місцевого самоврядування і конкретно жителю-члену громади породжує системний комплекс муніципально-правових відносин, які суттєво не тільки впливають на існування, функціонування, реалізацію, охорону, захист і гарантування існування правового статусу людини і громадянина в межах локальної демократії, але й торкаються державно-правових відносин, що регулюють публічно-владні та приватно-індивідуальні відносини між суб'єктами конституційного права держави в їх широкому розумінні та реалізації у відповідності до настанов національного законодавства;

– системний підхід до аналізу терміносистеми «надання правової допомоги» трансформує її в телеологічно обумовлену, соціально необхідну, методологічно насичену, організаційно і нормативно забезпечену діяльність уповноважених органів публічної влади, що здійснюється в контексті захисту прав і свобод людини;

¹ Конституція України, 1996 (Верховна Рада України). Відомості Верховної Ради України, 31, 140.

– методологічне забезпечення феноменології надання органами місцевого самоврядування правової допомоги членам громади виходить за межі суто конституційно-правової та муніципально-правової науки, однак саме їх методологічний інструментарій є визначальним;

– розуміння правової допомоги в місцевому самоврядуванні беззаперечно повинно проходити через призму опорного терміну цього соціально-правового явища, яким є термін «територіальна громада», – системний аналіз цього терміну в контексті визначення становлення правової допомоги в місцевому самоврядуванні дає можливість звернути увагу на ролі «допомоги» – як одного з видів соціальної комунікативної взаємодії, однієї з форм соціального сприяння.

References:

1. *Konstytutsiya Ukrainy, 1996* (Verkhovna Rada Ukrainy) [Constitution of Ukraine, 1996 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], 31, 140. [in Ukrainian].
2. Baimuratov, M. O., Mogilevsky, V. S. (2019). *Pravovyy prostir mistsevoho samovryaduvannya: do vyznachennya parametralnykh oznak* [Legal space of local self-government: to the definition of parametric features]. *Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsiyi Ukrainy:pozytsiya vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti: Tezy dopovidey Tretoyi shchorichnoyi vseukrayinskoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi (m. Kyiv, 06 hrudnya 2019 r.)* [Municipal Reform in the Context of Ukraine's European Integration: The Position of the Government, Scholars, Trade Unions and the Public: Abstracts of the Third Annual All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Kyiv, December 6, 2019)]. Kyiv: VNA Press, 16-25. [in Ukrainian].
3. Baimuratov, M. O. (1997). *Lokalna systema zakhystu prav lyudyny v Ukraini: sutnist ta stanovlennya* [Local system of human rights protection in Ukraine: essence and formation]. *Yurydychna osvita i pravova derzhava* [Legal education and the rule of law]. Odesa, 96-101. [in Russian].
4. Lytvynenko, I. L. (2000). *Osoblyvosti munitsypalno-pravovoho statusu lyudyny i hromadyanyna v Ukraini* [Features of the municipal legal status of a person and a citizen in Ukraine]. *Derzhava i pravo: Yurydychni i politychni nauky* [State and law: Legal and political sciences], 8, 175-182. [in Ukrainian].
5. Batanov, O. V. (2008). *Munitsypalne pravo Ukrainy* [Municipal law of Ukraine]. Kharkiv: Odyssey. [in Ukrainian].
6. Rusanova, S. Yu. (2009). *Munitsypalni prava chleniv terytorialnoyi hromady: ponyattya ta klasyfikatsiya* [Municipal rights of members of the territorial community: concept and classification]. *Forum prava* [Law Forum], 2, 369-374. <<http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09rcjptk.pdf>> (2021, August, 31). [in Ukrainian].
7. Levenets, A. V. (2014). *Municipal human rights in Ukraine* [Munitsypalni prava lyudyny v Ukraini]. *Market economy: modern theory and practice of management* [Rynkova ekonomika: suchasna teoriya i praktyka upravlinnya], 1, 2/2, 189-196. [in Ukrainian].
8. Baimuratov, M. O. (2011). *Publichna samovryadna (munitsypalna) vlada v Ukraini: metodolohichni pidkhody do vyznachennya osnovnykh oznak* [Public self-government (municipal) power in Ukraine: methodological approaches to determining the main features]. *Publichne pravo* [Public law], 2, 4-11. [in Ukrainian].
9. Smetana, V. V. (2020). *Konstytutsiyno-pravove zabezpechennya pravozakhysnoyi diyal'nosti u sferi mistsevoho samovryaduvannya: vitchyznyany ta svitovyy dosvid* [Constitutional and legal support of human rights activities in the field of local self-government: domestic and world experience]: *dysertatsiya na здобуття наукового ступеня кандыдата yurydychnykh nauk* [dissertation for the degree of Candidate of Law]. Kyiv: Institute of State and Law. VM Koretsky NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
10. Privalov, Yu. A. (ed.) (2007). *Diyalnist publichnoyi administratsiyi z nadannya posluh ukrayinskomu suspilstvu* [Activities of public administration to provide services to Ukrainian society]. Kyiv: NAPA. [in Ukrainian].
11. Boyarsky, O. O. (2020). *Stanovlennya fenomenolohiyi munitsypalnoyi lyudyny v mezhakh hromadyanskoho suspilstva i derzhavy* [Formation of the phenomenology of the municipal person within the limits of civil society and the state]. *Chasopys Kyivskoho universytetu* [Journal of Kyiv University of Law], 2, 110-118. [in Ukrainian].
12. Goncharov, D. V., Goptareva, M. B. (1996). *Vvedeniye v politicheskuyu nauku* [Introduction to Political Science]. Moscow: Lawyer. [in Russian].
13. Zaychuk, O. V., Onishchenko, N. M. (ed.) (2006). *Teoriya derzhavy i prava. Akademichnyy kurs*. [Theory of state and law. Academic course]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
14. Bobrovnyk, D. O. (2019). *Hlobalistskyy potentsial terytorialnoyi hromady: teoretychni pidkhody do vyznachennya* [The globalist potential of the territorial community: theoretical approaches to definition]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of Kyiv University of Law], 2, 79-85. [in Ukrainian].
15. Kokhanovsky, V. P. (1999). *Filosofiya i metodologiya nauki* [Philosophy and methodology of science]. Rostov on Don: Phoenix. [in Russian].
16. Bakumenko, V. D., Knyazev, V. M., Surmin, Yu. P. (2014). *Metodolohiya yak intehralna systema znan rehulyatyvno-diyalnisnoyi pryrody* [Methodology as an integrated system of knowledge of regulatory nature]. In: Vashchenko, K. O. (ed.) (2014). *Metodolohiya naukovykh doslidzhen z derzhavnoho upravlinnya: khrestomatiya* [Methodology of public administration research: a textbook]. Kyiv: NAPA. [in Ukrainian].

17. Batanov, O. V. (2003). *Konstytutsiyno-pravovyy status terytorialnykh hromad v Ukrayini* [Constitutional and legal status of territorial communities in Ukraine]. Kyiv: In Jure. [in Ukrainian].
18. Smetana, V. V. (2018). Metodolohiya doslidzhennya pravozakhysnoyi diyalnosti u sferi mistsevoho samovryaduvannya [Methodology of research of human rights activity in the field of local self-government]. *Derzhava i pravo* [State and law], 82, 62-75. [in Ukrainian].
19. Busel, W. T. (ed.) (2001). *Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpen: Perun. [in Ukrainian].
20. Sorokin, P. A. (1992). *Chelovek. Tsivilizatsiya. Obshchestvo* [Human. Civilization. Society]. Moscow: Politizdat. [in Russian].
21. Kozyrev, G. I. (2005). Sotsialnoye deystviye, vzaimodeystviye, povedeniye i sotsialnyy kontrol [Social action, interaction, behavior and social control]. *Sotsiologicheskiye issledovaniya* [Sociological research], 8, 124-129. [in Russian].
22. Boronoev, A. O., Smirnov, P. I. (2003). [On the concepts of "society" and "social"]. [Sociological research], 8, 3-11. [in Russian].
23. Averyanov, A.N. (1988). *Sodeystviye: ponyatiye, struktura, dinamika. Dialektika i nauchnoye myshleniye* [Assistance: concept, structure, dynamics. Dialectics and scientific thinking]. Moscow. [in Russian].
24. Myers, D. (1999). *Sotsialnaya psikhologiya* [Social Psychology]. Saint Petersburg: Peter. [in Russian].
25. Kropotkin, P. (2016). Vzaimnaya pomoshch, kak faktor evolyutsii [Mutual assistance as a factor in evolution]. *Dragon Dreaming* <http://www.dragondreaming.org/ru/wp-content/uploads/sites/11/2016/04/Kropotkin_P_A_Vzaimopomosch_kak_faktor_evolyutsi.pdf> (2021, August, 31). [in Russian].
26. Yudin, E. G. (1997). *Metodologiya nauki. Sistemnost. Deyatelnost* [Methodology of Science. Consistency]. Activity. Moscow: Editorial URSS. [in Russian].
27. Kagan, M. S. (1974). *Chelovecheskaya deyatelnost (Opyt sistemnogo analiza)* [Human activity (Experience in systems analysis)]. Moscow: Politizdat. [in Russian].
28. Nikolov, L. (1984). *Struktury chelovecheskoy deyatelnosti* [Structures of human activity]. Moscow: Progress. [in Russian].